

คุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

Morality and ethics in educational teaching and learning

อัจฉราพร ฉากครบุรี¹
Artcharaporn Chakornburee

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่อง “คุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา” พบว่า การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็ก เพื่อเป็นการอบรมบ่มนิสัยในการพัฒนาจิตใจและสติปัญญาของผู้เรียนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ตามมาตรา 73 และ มาตรา 8 โดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เหมาะสม และสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศแบบยั่งยืน มีหลักสูตร บทเรียนที่แน่นอน วิธีการปลูกฝัง วิธีการถ่ายทอด และวิธีการประเมินผลอย่างเป็นระบบ มีลักษณะ และแนวความคิดในเรื่องของคุณธรรมจริยธรรมในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม วิธีปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม การจัดการเรียนการสอน สถานที่การเรียนการสอน กิจกรรมของผู้เรียน การประเมินผลการเรียนการสอน การสื่อสารกับผู้เรียน พัฒนาการของผู้เรียน และการแก้ไขปัญหาของผู้เรียน มีคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษาเชิงวัตวิสัยและอัตวิสัย และคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมเนียม ตามหลักเกณฑ์ตัดสินวินิจฉัยโดยดูที่มา และวินิจฉัยโดยดูที่ผลที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม เพื่อเป็นการพัฒนาผู้เรียนหรือนักเรียน ให้มีจิตใจใฝ่ดีและมีพลังใจที่เข้มแข็งพัฒนาตนเอง ไม่ให้ประมาท กระบวนการทางการศึกษา เป็นรากฐานในการพัฒนามนุษย์เพราะการศึกษาเป็นหัวใจของการพัฒนามนุษย์ให้มีความเจริญงอกงามที่ทำให้เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา ในการกำหนดชีวิตที่เน้นผู้เรียนให้รู้จักการสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง

คำสำคัญ: ศีลธรรม จริยธรรม การเรียนการสอน การศึกษา

Abstracts

This article aims to study “Morality and ethics in educational teaching and learning” found that instilling morals and ethics in children. In order to cultivate the habit of mental and intellectual development of learners according to the Constitution of the Kingdom of Thailand under Section 73 and Section 8 by emphasizing the learner as the center, appropriate and consistent with sustainable economic and social development of the country. There are courses, lessons, of course, methods of cultivating. relay method and systematic evaluation

¹ อาจารย์คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
Lecturer Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University.

methods with the characteristics and concepts of morality and ethics in the development of moral ethics, methods of cultivating morals teaching and learning management, teaching location, learner activities, teaching evaluation, communication with learners, learner development, and student problem solving with moral values and ethics in teaching and learning objectives and subjective education; and moral values and ethics in naturalism. according to the criteria to judge by looking at the source and diagnosed by looking at the effects associated with the behavior In order to develop learners or students To have a good heart and strong willpower to develop yourself, not to underestimate the educational process which is the foundation for human development because education is the heart of human development to have prosperity that makes people know how to think, know how to do, know how to solve problems In setting a life that focuses on learners to know how to create morals and ethics for themselves.

Keywords: *Morals, ethics, teaching, education*

บทนำ

สภาพของสถานการณ์สังคมไทยในปัจจุบันชี้ให้เห็นว่า ปัญหาและวิกฤตอันน่าเป็นห่วง เกิดจากความเจริญทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544: 5) จึงทำให้เกิดปัญหาทางสังคม เช่น ปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาความเครียด ปัญหาการฆ่าตัวตาย ปัญหา ล่วงละเมิดสิทธิ การกลั่นแกล้งรังแก ความรุนแรงและการทารุณกรรมในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น (เจริญ ภัคดีวานิช, 2546: คำนำ) ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาของประเทศที่ต้องปรับเปลี่ยนแนวคิดและวิธีการ พัฒนาศักยภาพของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาด้าน “การศึกษา” เป็นพื้นฐานสำคัญ ของการพัฒนาประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545: ข) ดังที่ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ได้ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทเกี่ยวกับการศึกษา เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติคนไทยไว้ว่า “งานด้านการศึกษาเป็นงานสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของชาติ เพราะความเจริญและความเสื่อมของชาตินั้น ขึ้นอยู่กับการศึกษาของชาติเป็นข้อใหญ่” “ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของทั้งชีวิตและส่วนรวม คือ การศึกษาเป็นรากฐานส่งเสริมความเจริญมั่นคงเกือบทุกอย่างในบุคคลและประเทศชาติ” และ “สังคม และบ้านเมืองใดให้การศึกษาที่ดีแก่เยาวชนได้อย่างครบถ้วนพอเหมาะกัน ทุกด้าน สังคมและบ้านเมืองนั้น ก็จะมีพลเมืองที่มีคุณภาพ สามารถจะธำรงรักษาความเจริญมั่นคงของประเทศชาติไว้ และพัฒนา ให้ก้าวหน้าต่อไปได้ตลอด” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544: 56, 108, 117) พระบรมราโชวาทเกี่ยวกับการศึกษาที่กล่าวมานั้น มีนักวิชาการทางการศึกษาไทยหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง

กับการศึกษาไทย ได้พยายามหาหนทาง หรือแนวทางที่จะนำมาใช้กับการจัดระบบการศึกษาของไทย และแนวทางที่เห็นว่าเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตของคนไทยที่เป็นที่ตั้งอยู่บนพื้นฐาน (จิตรกร ตั้งเกษมสุข, 2525: 105) ของคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (พุทธทาสภิกขุ, 2527: 27) ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ ที่เป็นส่วนหนึ่งของการสนับสนุนทางการศึกษา ที่เรียกว่า “จตุสดมภ์ของการศึกษา” (Four Pillars of Education) 4 ประการ คือ 1) การศึกษาเพื่อการพัฒนาศักยภาพ (learning to know) 2) การศึกษาเพื่อพัฒนาสมรรถภาพ (learning to do) 3) การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ (learning to live) และ 4) การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ภาพ (learning to be) การศึกษาทั้ง 4 นี้ มีความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ 1) การพัฒนาทางกาย (กายภาวนา) 2) การพัฒนาทางสังคม (ศีลภาวนา) 3) การพัฒนาทางจิต (จิตภาวนา) 4) การพัฒนาทางปัญญา (ปัญญาภาวนา) เป็นพัฒนาคน (พระเทพโสมภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2547: 19-44) ให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมตั้งแต่เด็ก เป็นปัจจัยในการปลูกฝังอบรมให้เยาวชน ให้สอดคล้องกับหลักที่เรียกว่า 5 ดี คือ 1) ให้เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ 2) การเป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ 3) การเป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน 4) การเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ และ 5) การเป็นศาสนิกชนที่ดีของศาสนา นำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังนั้นคุณธรรมและจริยธรรมเป็นของคู่กัน เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดจริยธรรม (สมพร เทพสิทธา, 2551: 6-7) เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันชีวิต ให้มีจิตสำนึกผิดชอบ ชั่ว ดี และมีสติพิจารณาไตร่ตรอง เพื่อการพัฒนาตนเอง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2541: 733-824) ไม่ให้ประมาท เป็นกระบวนการทางการศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ในสังคมที่ทำมนุษย์มีความเจริญงอกงามด้วยการศึกษา ดังนั้น การศึกษาจึงถือเป็นรากฐานสำคัญของชีวิต เพราะเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์พัฒนาคุณภาพชีวิตที่ทำให้เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา และมีส่วนในการกำหนดชีวิตในที่ตั้งามั่นเอง จากเหตุผลดังกล่าวทำให้เกิดกระบวนการทัศน์ การหันกลับมาให้ความสนใจเรื่องของการเน้นสาระดีของการเรียนรู้ที่เรียกร้องการสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตัวผู้เรียนมากขึ้นด้วยเหตุปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้น

ความหมายคุณธรรมจริยธรรม

คำว่า “คุณธรรม” (Mckee, 1931: 959) หมายถึง ความประพฤติที่แสดงถึงคุณลักษณะของอุปนิสัย (ที่ดี) ในการเลือกตัดสินใจการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างพอดี ๆ ไม่มากเกินไปหรือน้อยเกินไป ความพอดีนี้เป็นความพอดีของแต่ละบุคคลจะเป็นผู้กำหนดความพอดีจากการใช้หลักเหตุผลและความรู้ (ปัญญา) ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งที่จะได้จากความชำนาญทางการลงมือปฏิบัติจริง ๆ มาเป็นตัวกำหนด (การเลือกตัดสินใจการกระทำ) ให้เกิดความพอดีที่เรียกว่า “คุณธรรมเป็นผลมาจากนิสัย (Mckee, 1931: 1103) เพราะว่า คุณธรรม คือ คุณสมบัติของคนดี เช่น ความกล้าหาญ ความเสียสละ ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม ฝังรากลึกภายในจิตใจจนเป็นลักษณะนิสัยนั่นเอง (states of character) (Mckee, 1931: 1106) ส่วนคำว่า “จริยธรรม” เป็นศัพท์มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตมาจากคำ 2 คำ มาจากคำว่า

“จริย + ธรรม” คำว่า “จริย” หมายถึง ความประพฤติหรือกริยาที่ควรประพฤติ ส่วนคำว่า “ธรรม” หมายถึง คุณความดีหรือหลักคำสอนทางศาสนา เมื่อนำคำ 2 มารวมกันเป็น “จริยธรรม” มีความหมายว่า “หลักแห่งความประพฤติ” หรือ “แนวทางของความประพฤติ” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525) พิจารณาจากความหมายแล้ว จะอยู่ที่การใช้บริบทหรือสถานการณ์จริง (Wittgenstein, 1963: 34) โดยการให้คำนิยามและความหมายคำว่า “จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม”

กล่าวสรุปได้ว่า คำว่า “คุณธรรมจริยธรรม” หมายถึง สิ่งที่ควรประพฤติ โดยการปฏิบัติ ให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์สากลทางสังคม เพื่อให้บรรลุถึงสภาพแห่งชีวิตอันมีคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรม เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นที่ยอมรับกันในสังคมในการดำรงชีวิต และการทำตนเพื่อให้เกิดประโยชน์และมีความสุขต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม 2 ลักษณะ คือ 1) คุณธรรมจริยธรรม หมายถึง หลักการหรือ กฎเกณฑ์ ที่เกี่ยวกับความประพฤติของมนุษย์ มนุษย์ควรประพฤติปฏิบัติ มีลักษณะ เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม เป็นไปเพื่อประโยชน์ของตนเองและสังคม และ 2) คุณธรรม จริยธรรม หมายถึง คุณลักษณะที่มีอยู่ในตัวบุคคล ที่ทำให้บุคคลเลือกกระทำในสิ่งที่ดีละเว้นสิ่งที่ชั่ว

ลักษณะและความสำคัญของคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

1. การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

การอบรมสั่งสอนให้บุคคลเป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2548: 21) ในสถานศึกษาและสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาปัญญาที่เรียกว่า “ปัญญาวุฒิธรรม” มี 4 ประการ คือ 1) สัมปยุตสังสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีครู อาจารย์ดี มีข้อมูลมีสื่อที่ดี 2) สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี 3) โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิด วิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี 4) ธัมมานุষ্ঠมปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถนำความรู้ไปใช้ ในชีวิตได้ถูกต้องเหมาะสม จะส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน (อง.จตุกก. (ไทย) 21/248/332)

นอกจากนี้ปัญญาวุฒิธรรม ยังแบ่งออกได้ 4 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านกายภาพ สถานศึกษาจะจัดอาคาร สถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้สภาพแวดล้อม เป็นต้น ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต เช่น กิจกรรมประจำวัน กิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรมนักเรียนต่าง ๆ ด้านการเรียนการสอน เริ่มตั้งแต่การกำหนดหลักสูตรสถานศึกษา การจัดหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ จนถึงกระบวนการเรียนการสอน ด้านบรรยากาศ และปฏิสัมพันธ์ ในการปฏิบัติต่อกันระหว่างครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียน หรือครูกับครู เป็นต้น 2) ด้านกิจกรรมพื้นฐาน วิถีชีวิต สถานศึกษาจัดกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวันประจำสัปดาห์ หรือโอกาสต่าง ๆ เป็นภาพรวมทั้งสถานศึกษาที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการทั้งศีล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ดู ฟัง ดำเนินด้วยสติสัมปชัญญะเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิต 3) ด้านการเรียนการสอน สถานศึกษาจัดหลักสูตรสถานศึกษาหรือการจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการ

พุทธธรรมเพื่อพัฒนาผู้เรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจน เพื่อเป็นการพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ กระบวนการเรียนรู้ควรมีลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” (กาญจนา นาคสกุล, 2546: 5) เป็นตัวอย่างที่ดีที่ถูกที่ควรแก่เด็ก และควรต้องมีการประเมินที่หลากหลายเช่น การประเมินระหว่างเรียน การประเมินลักษณะนี้สำคัญมาก เพราะครูจะได้ข้อมูลที่เป็นจริงเกี่ยวกับเด็ก จากความสามารถจริงในการเรียนการสอนและการประเมินแบบสรุปรวบยอด เป็นการประเมินการเรียนรู้เมื่อสิ้นกระบวนการเรียนการสอน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544: 2-5) และ 4) ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ สถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศของการใฝ่เรียนรู้และพัฒนาไตรสิกขา หรือส่งเสริมการมีวัฒนธรรมแสวงปัญญา และมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของการเคารพอ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส มีความเมตตา กรุณาต่อกัน ทั้งครูต่อนักเรียน นักเรียนต่อครู นักเรียนต่อนักเรียน และครูต่อครูด้วยกัน นอกจากนี้สถานศึกษาส่งเสริม ให้บุคลากรและนักเรียนปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เช่น การลด ละ เลิกอบายมุข การเสียสละประโยชน์ตนเพื่อส่วนรวม เป็นต้น

2. วิธีปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

การปลูกฝังหรือหล่อหลอมให้เด็กนักเรียน นักศึกษาเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมครบถ้วน สมควรตามความมุ่งหมายของการศึกษาในแผนการศึกษาแห่งชาติจะต้องมีการดำเนินการให้ครบถ้วน ทั้งระบบทั้งนอกโรงเรียนและในโรงเรียนจะยกภาระให้แก่โรงเรียน หรือสถานศึกษาเพียงฝ่ายเดียวไม่ได้ แนวทางวิธีการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม จะต้องให้มีอยู่ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน ในสถานศึกษา ควรปลูกฝังความเป็นนักวิชาการ การเรียนการสอน และการอบรมจริยศึกษาที่งามของวัฒนธรรมไทยที่มีอยู่ ตั้งแต่ต้นมาทางกายกิติ วาจาและจิตใจกิติ ขณะที่นอกสถานศึกษาควรปลูกฝังฐานด้านชีวิตที่ดำรงอยู่ และสังคมจะช่วยให้ให้นักเรียน นักศึกษา เป็นคนมีคุณธรรมจริยธรรมอันดีงาม อย่างครบถ้วน ดังนี้ 1) บิดามารดา บ้านหรือสถาบันครอบครัว เป็นแหล่งแรกที่ทำกรปลูกฝังหล่อหลอมตลอดจนถ่ายทอดลักษณะอันทรงคุณธรรมและจริยธรรมแก่สมาชิกในครอบครัวและต้องทำหน้าที่นี้ต่อไป แม้เด็กจะเข้าไปรับการศึกษาอบรมในโรงเรียนระดับต่าง ๆ อยู่แล้วก็ตาม นักการศึกษาได้ศึกษาผลกระทบของการเลี้ยงดูเด็กแบบต่าง ๆ ต่อความมีคุณธรรมและจริยธรรมของเด็ก ปรากฏว่า เด็กที่ได้รับความรักจากการเลี้ยงดูมาก มีลักษณะความรับผิดชอบวินัยทางสังคมและความเอื้อเฟื้อสูงกว่าเด็กที่ได้รับความรักจากบิดา มารดา หรือผู้ปกครองน้อยกว่าเด็กที่ถูกเลี้ยงดูแบบควบคุมมากจะมีลักษณะเชื่อฟัง สุขภาพ เอื้อเฟื้อ แต่มีลักษณะขี้อาย เก็บตัว ชอบพึ่งพาผู้ใหญ่ ส่วนเด็กที่เลี้ยงดูแบบควบคุมน้อยจะไม่เชื่อฟังไม่มีความรับผิดชอบ และขาดสมาธิ เด็กที่ถูกเลี้ยงดูแบบให้เหตุผลเป็นเด็กที่ไม่ก้าวร้าวรู้จักผิดชอบชั่วดีและอายเมื่อทำผิด 2) ญาติผู้ใหญ่ และสมาชิกในครอบครัว เป็นผู้มียุทธิพลต่อการปลูกฝังและหล่อหลอมจริยธรรมให้แก่เด็กในครอบครัว เช่นเดียวกัน โดยปกติเด็กจะเรียนรู้เจตคติเชิงจริยธรรมจากผู้ใหญ่ด้วยการสังเกตและเลียนแบบ มากกว่าที่จะได้จากการฟังคำสั่งของผู้ใหญ่โดยตรง ถ้าหากผู้ใหญ่เป็นผู้มีลักษณะเด่นเป็นที่ยกย่องบูชาแก่เด็กมาก เด็กจะมีแนวโน้มเลียนแบบพฤติกรรมของผู้ใหญ่มากขึ้นเท่านั้น 3) เพื่อน ๆ ของเด็กเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ

ในการกำหนดค่านิยมทางคุณธรรมและจริยธรรมบางอย่างให้เด็กได้รับรู้ รับผิดชอบต่อปฏิบัติเพื่อให้เกิดพฤติกรรม คล้อยตามเพื่อนได้โดยเฉพาะในวัยรุ่นการทำอะไรตามเพื่อนจะเห็นได้ชัดเจน การเรียนรู้เชิงจริยธรรมของเด็ก มิใช่มาจากเพื่อนฝ่ายเดียว แต่ยังได้มาจากการได้ทำกิจกรรมร่วมกัน การเข้าใจกันและกัน ในระหว่างเด็กในวัยเดียวกันเองด้วย เพื่อน ๆ ดังกล่าวนี้นี้ รวมทั้งเพื่อนในโรงเรียนและนอกโรงเรียนด้วย

4) พระสงฆ์ หรือผู้นำทางคุณธรรมและจริยธรรมในหมู่บ้าน ตำบลหรืออำเภอ หรือท้องถิ่นที่เด็กนักเรียน อยู่ นั้น เป็นที่เคารพนับถือของผู้ใหญ่ในสังคมนั้นและได้มอบให้เป็นผู้อบรมสั่งสอนจริยธรรมแก่ประชาชน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาในท้องถิ่นนั้นด้วย

5) สื่อสารมวลชน สื่อสารมวลชนทุกรูปแบบในปัจจุบันนี้มีบทบาทสำคัญยิ่ง ต่อการปลูกฝัง หรือเปลี่ยนแปลง เจตคติ ค่านิยมตลอดจนรูปแบบของพฤติกรรมของเด็กและเยาวชนนักเรียน นักศึกษา หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ตลอดไปถึงภาพยนตร์ บทเพลง หนังสืออ่านเป็นทั้งเรื่องปลูกฝังค่านิยมทางคุณธรรม และจริยธรรม ให้แก่เด็กและเยาวชนทุกวัย และในขณะเดียวกัน ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจในด้านที่จะช่วยปลูกฝัง ความมีจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชนแล้วยังอาจเป็นเครื่องมือทำลายหรือขวางกั้นการปลูกฝังหล่อหลอม นักเรียน นักศึกษา ให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมที่พึงปรารถนาด้วย และ 6) โรงเรียนหรือสถานศึกษา รวมถึง การจัดสิ่งแวดล้อมและสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา การบริหารและการให้บริการต่าง ๆ ในสถานศึกษา การเป็นตัวอย่างที่ดีงาม ของครูอาจารย์ การเรียนการสอนวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรการเรียนการสอนวิชา ที่เกี่ยวกับจริยศึกษาโดยเฉพาะการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในสถานศึกษาในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมนั้น ใช้วิธีการหล่อหลอมดังที่กล่าวมาในข้างต้นด้วยวิธีการใช้นิทานวรรณคดี หรือข่าวสารจากชีวิตจริง การใช้วีดิทัศน์ภาพยนตร์ แถบบันทึกเสียง ภาพนิ่ง แผ่นโปสเตอร์ การอธิบาย การเทศนา การดัดเตือน การสนทนาการยกย่องสรรเสริญ การชมเชย การแก้ไขและการวิจารณ์ข้อบกพร่อง (ชำเลือง วุฒิจันทร์, 2524: 78-79)

3. คุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

การจัดการเรียนการสอน มีดังนี้ 1) สำคัญของการเรียนรู้ต้องให้เหมาะสมกับวัย และใช้วิธี สอนที่เหมาะสม 2) การสอนจะต้องมีเหตุผล สนับสนุนให้เป็นประโยชน์ หรือให้เป็นโทษของการปฏิบัติ 3) การปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอเป็นสิ่งจำเป็น โดยครูเป็นตัวอย่างที่ดี และเป็นผู้นำทางด้านจริยธรรม และ 4) การนำไปประพฤติดีนั้น ต้องกระทำอยู่ตลอดเวลา (กรมการศาสนา, 2541: 20) ในแต่ละวิชาที่เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนที่ใช้อยู่เป็นประจำ ดังที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) จำแนก ไว้ 4 แบบคือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2541: 13) 1) แบบสัจฉาหรือสนทนา วิธีนี้ทรงใช้กับบุคคลที่ไม่ศรัทธา ไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก่อน โดยพระพุทธองค์จะเป็นผู้ถามคำถาม นำผู้สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจ ในธรรมะ และให้เกิดความเลื่อมใสในธรรมะ และยังสนับสนุนให้พระสาวกได้สนใจวิธีนี้ คือ ให้สนทนาธรรม กันตามกาล 2) แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้เป็นแบบกว้าง ๆ ที่พระองค์จะทรงใช้กับคนหมู่มากที่มีพื้นฐาน ความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมและความเลื่อมใสเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว และเป็นวิธีนี้เป็นวิธีอัศจรรย์ที่ผู้ฟังธรรมของ

พระพุทธรูปเจ้าจะรู้สึกเหมือนว่าพระองค์ตรัสกับตนโดยตรง 3) แบบตอบปัญหา เป็นวิธีที่ใช้ตอบปัญหา แก่ผู้ที่สนใจในธรรมะ หรือผู้ที่มาสอบถามเพื่อเทียบเคียงกับคำสอนของคน หรือถามเพื่อข่มปราบให้จน และ 4) แบบวางกฎข้อบังคับ วิธีสอนแบบนี้ เป็นวิธีที่นิยมใช้กับพุทธบริษัทฝ่ายนักบวช คือ เป็นภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี โดยถือเหตุเมื่อมีการประพฤติน่าติงามเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์

เมื่อพระพุทธรูปได้ทรงทราบแล้วตรัสให้ประชุมสงฆ์ แล้วตรัสชี้แจงผลเสียหาย ผลร้ายที่เกิดขึ้น พรรณนาถึงคุณประโยชน์ของการประพฤติน่าติงาม แล้วจึงได้แสดงธรรมกถาที่เหมาะสมกับเรื่องนั้นแล้ว จึงได้บัญญัติสิกขาบทขึ้นโดยความเห็นของพระสงฆ์และยอมรับว่าติงาม และการเลือกวิธีสอนว่า มีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ควรต้องพิจารณา ดังนี้ 1) การเลือกวิธีสอนนั้นจะต้องสอดคล้องกับจุดประสงค์ ของบทเรียน 2) การเลือกวิธีสอนนั้นจะต้องสอดคล้องกับลักษณะของเนื้อหาสาระที่จะสอน 3) วิธีสอนบางวิธี ไม่สามารถใช้กับผู้เรียนได้ทุกระดับ วิธีสอนบางวิธีใช้ได้เฉพาะกับเด็กวัยหนึ่ง แต่ไม่สามารถจะใช้กับเด็กอีกวัย หนึ่งได้ 4) การสอนในแต่ละวิธีต้องกำหนดเวลาให้เพียงพอกับเนื้อหา จำนวนครั้ง ว่ามีกำหนดให้นานเท่าใด ตามช่วงเวลาดังกล่าวเพียงพอสำหรับการสอนด้วยวิธีนั้น ๆ หรือไม่ ต้องพิจารณาให้รอบคอบ 5) สถานที่ เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ต้องพิจารณาเป็นกรณีพิเศษ การสอนบางวิธีจำเป็นต้องจัดสภาพห้องเรียน โต๊ะ เก้าอี้ ให้เหมาะสม เช่น วิธีสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ วิธีสอนแบบอภิปรายกลุ่ม วิธีสอนแบบการเรียนรู้เป็นคู่ เป็นต้น แต่ละวิธีจะต้องมีการจัดสภาพห้องเรียนแตกต่างกัน เราสามารถจัดสภาพห้องเรียนได้ตามที่ต้องการได้หรือไม่ 6) จำนวนผู้เรียนมีมากน้อยเพียงใด และจำนวนผู้เรียนดังกล่าวนี้เหมาะสมกับวิธีที่ใช้หรือไม่ (บุญชม ศรีสะอาด, 2547: 4)

4. สถานที่การเรียนการสอนทางด้านคุณธรรมจริยธรรมทางการศึกษา

การจัดการสถานที่ อาคารเรียน ห้องเรียน ที่จะเอื้ออำนวยต่อการเรียนการสอน เป็นประโยชน์ ต่อการศึกษาของนักเรียน อาจเกิดจากอุปกรณ์ หรือวัสดุทางศิลปวัฒนธรรม การจัดสภาพแวดล้อมภายใน และภายนอกห้องเรียนจะเป็นสิ่งหนึ่งที่ชักจูงให้เด็กสนใจและเกิดความกระตือรือร้น อยากรเรียน ไม่เบื่อหน่าย หลักสำคัญของการจัดสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกห้องเรียน ได้แก่ 1) สภาพแวดล้อมในห้องเรียน หลักสำคัญในการจัดต้องคำนึงถึงความปลอดภัย ความสะอาด เป้าหมายการพัฒนาความเป็นระเบียบ เรียบร้อย อาจจัดแบ่งพื้นที่ให้เหมาะสมกับการประกอบกิจกรรมตามหลักสูตร เป็นต้น 2) สภาพแวดล้อม นอกห้องเรียน กล่าวคือ การจัดสภาพแวดล้อมภายในอาณาบริเวณรอบ ๆ โรงเรียน จัดรักษาความปลอดภัย ในบริเวณโรงเรียนและบริเวณรอบนอกโรงเรียน ดูแลรักษาความสะอาด ต้นไม้ให้ความร่มรื่นรอบ ๆ บริเวณ โรงเรียน และ 3) สาเหตุจากสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ เยาวชนต้องอยู่กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวหลายประการนับว่า มีอิทธิพลทำให้ชีวิตของเยาวชนโน้มเอียงไปทางใดทางหนึ่งได้ เช่น การลักขโมยหรือฉกชิงวิ่งราว เป็นต้น (นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์, 2543: 27-44)

5. กิจกรรมของผู้เรียนด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

กิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาปลูกฝังนิสัยใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ปลูกฝังทักษะกระบวนการคิดของนักเรียน และเสริมสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมจริยธรรม แก่นักเรียน โดยจัดกิจกรรมในช่วงเวลา 12.20 – 13.30 น. ทุกวันหมุนเวียนกันไป และมอบหมายงานที่เสร็จไม่ทัน และการฝึกฝนเพิ่มเติมให้เป็นการบ้าน ดังนี้ 1) กิจกรรมคำพังเพย มีการดำเนินกิจกรรมคือ ให้นักเรียนค้นคว้าหาคำพังเพยท่องจำคำพังเพย ประกวดแข่งขันท่องคำพังเพย และมอบรางวัลผู้ชนะเลิศแต่ละระดับ 2) กิจกรรมวางทูกงานอ่านทุกคน มีการดำเนินกิจกรรม คือ ให้นักเรียนเข้าห้องสมุดอ่านหนังสือ แล้วสรุปย่อความลงในแบบบันทึกการอ่านและนำเสนอผลการอ่านหน้าชั้น (หน้าอาคารเรียนที่จัดกิจกรรม) จนครบทุกคน นักเรียนซักถามข้อสงสัย ครูแนะนำเพิ่มเติม 3) กิจกรรมนิทานคุณธรรม มีการดำเนินกิจกรรม คือ ให้นักเรียนอ่านหนังสือนิทานคุณธรรม แล้วเล่าให้เพื่อนฟังจนครบทุกคน แล้วให้นักเรียนแต่งนิทานด้วยความคิดสร้างสรรค์ของตนเอง โดยใช้ชื่อเรื่องจากคำพังเพย แล้วนำเสนอผลงาน 4) กิจกรรมเรียงความ มีการดำเนินกิจกรรม คือ ให้นักเรียนเรียงความ โดยครูกำหนดหัวข้อให้ เช่น เรื่อง แม่ ภาวะโลกร้อน คุณครูของฉัน เป็นต้น นักเรียนนำเสนอครูตรวจผลงานแนะนำข้อบกพร่อง 5) กิจกรรมทำหนังสือเล่มเล็ก มีการดำเนินกิจกรรม คือ ให้นักเรียนจัดทำหนังสือเล่มเล็ก โดยนำนิทานที่แต่งในกิจกรรมแต่งนิทานมาทำหนังสือเล่มเล็ก แล้วนำเสนอผลงาน จัดกิจกรรมประกวดหนังสือเล่มเล็ก และมอบรางวัลผู้ชนะ และ 6) กิจกรรมเชิดหุ่น มีการดำเนินกิจกรรมคือ นักเรียนนำตัวละครจากนิทาน ที่อ่านจากห้องสมุด หรือที่แต่งเอง มาทำตัวหุ่นเชิด แล้วจัดกิจกรรมเชิดหุ่น จัดกิจกรรมประกวดมารยาทการกราบ การไหว้ ตามแบบแผนวัฒนธรรมไทย อบรมสั่งสอนให้นักเรียนสวัสดีกันตอนเช้า พี่ไหว่น้องสวัสดีครู ผู้ปกครอง (อังคณา ราชสิทธิ์, 2548: 15)

6. การประเมินผลการเรียนการสอนด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

หลักการสำคัญของการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ขั้นตอนการดำเนินงานการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง และเครื่องมือที่ใช้ในการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ได้แก่

6.1 หลักการสำคัญของการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ได้แก่ 1) เป็นการประเมินในสถานการณ์ที่ปฏิบัติจริงหรือเกี่ยวข้องในชีวิตจริง ผสมผสานไปกับการเรียนการสอน โดยสอดคล้องกับเป้าหมายหรือผลการเรียนที่คาดหวัง 2) เป็นการประเมินที่ครอบคลุมการแสดงออก การกระทำ กิจกรรม และกระบวนการทำงาน ผลงานหรือผลการกระทำ รวมถึงแฟ้มสะสมงานของผู้เรียน 3) เน้นประเมินความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การค้นคิด การใช้เหตุผล กระบวนการคิดแก้ปัญหา การประยุกต์ใช้ และการปรับปรุง 4) เน้นการประเมินพัฒนาการ ค้นหาสิ่งที่ดีงามของผู้เรียน เป็นการประเมินเชิงบวก ไม่ใช่การประเมินเพื่อจับผิด หรือค้นหาข้อบกพร่อง และมีการนำข้อมูลจากการประเมินไปใช้เพื่อปรับปรุงและพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียนด้วย 5) เป็นการประเมินที่ต่อเนื่อง โดยใช้วิธีการที่หลากหลายและเหมาะสม 6) เป็นการประเมินเชิงคุณภาพ โดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนด โดยจำแนกองค์ประกอบของสิ่งที่ประเมิน และอธิบายถึงระดับคุณภาพของผลงานหรือการปฏิบัติ 7) เป็นการประเมินผู้ที่เกี่ยวข้องหลายด้านและผู้ปกครอง

6.2 ขั้นตอนการดำเนินการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ได้แก่ 1) กำหนดผู้ประเมิน ได้แก่ ผู้สอน ผู้เรียน เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครอง 2) กำหนดเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ในการประเมิน 3) กำหนดขอบเขต องค์ประกอบของสิ่งที่ประเมิน พร้อมทั้งระบุเกณฑ์การประเมิน 4) เลือกวิธีการและสิ่งประเมินให้เหมาะสมสอดคล้องกับกิจกรรมและงาน 5) กำหนดเวลา และสถานการณ์ที่จะประเมิน และ 6) รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และสรุปผลการประเมิน และนำผลการประเมินไปใช้พัฒนาผู้เรียนและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

6.3 วิธีการและเครื่องมือวัดที่ใช้ในการวัดและประเมินสภาพตามจริงการวัดและการประเมินผลตามสภาพจริงในการเรียนการสอนตามหลักพระพุทธศาสนานี้ ผสมผสานไปกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน ในสถานการณ์ที่ผู้เรียนปฏิบัติจริง โดยเน้นให้ครอบคลุมพฤติกรรมแสดงออก กระบวนการผลิตและแฟ้มสะสมผลงาน ดังนั้น วิธีการและเครื่องมือที่ใช้จึงมีหลากหลาย เช่น การสังเกต มีทั้งการสังเกตอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ สามารถทำได้ตลอดเวลาทั้งในระหว่างการเรียน การสอนหรือทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกห้องเรียนจากการสังเกต ผู้สอนสามารถเห็นพฤติกรรมของผู้เรียนเป็นรายบุคคลหรือรายกลุ่มได้พฤติกรรมที่สังเกต ได้แก่ การแสดงอารมณ์ สีหน้า กริยาท่าทาง การพูดคุยโต้ตอบ ความสนุกสนานเพลิดเพลิน การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน พฤติกรรมการทำงานในกลุ่ม ความอดทน วิธีการแก้ปัญหาความคล่องแคล่ว ในการใช้อุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ เครื่องมือที่ใช้ในการสังเกต ได้แก่ แบบตรวจสอบรายการ (check list) แบบประเมินค่า (rating scales) เป็นต้น

7. การสื่อสารกับผู้เรียนด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

นักเรียนวัยรุ่นเป็นวัยหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตระหว่างวัยเด็กกับวัยผู้ใหญ่การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จะเห็นได้อย่างชัดเจน ทั้งในด้านโครงสร้าง และการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ Luella Cole นักจิตวิทยาชาวอเมริกันได้จัดแบ่งวัยรุ่นออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ วัยรุ่นตอนต้น วัยรุ่นตอนกลาง และวัยรุ่นตอนปลาย โดยมีช่วงอายุอยู่ในระหว่าง 13-21 ปี โดยเด็กชายจะเจริญเติบโตเข้าสู่วัยรุ่นช้ากว่าเด็กหญิงประมาณ 2 ปี ในขณะที่ต่อมเพศพร้อมที่จะเริ่มผลิตเซลล์สืบพันธุ์ เมื่อเด็กหญิงอายุ 11-13 ปี และเมื่อเด็กชายอายุประมาณ 13-15 ปี พัฒนาการด้านร่างกายของวัยรุ่นที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการทางด้านอารมณ์และพฤติกรรมต่าง ๆ ที่วัยรุ่นแสดงออกมา วุฒิภาวะทางเพศของเด็กชายสามารถสังเกตได้โดยเกิดพฤติกรรมการหลั่งอสุจิในเวลาหลับ มีขนเกิดขึ้นตามร่างกายในที่ต่าง ๆ สัดส่วนรูปร่างกายเปลี่ยนไปหน้าอกและสะโพกของเด็กหญิงขยายขึ้น เด็กชายจะมีเสียงแตกพรวดและหัวขึ้น อารมณ์ของวัยรุ่นเป็นอารมณ์ที่รุนแรง เชื่อมั่นในตนเองและมักขัดแย้งกับผู้ใหญ่ โดยส่วนใหญ่แล้วอารมณ์ของเด็กวัยรุ่นจะมีทั้งอารมณ์ประเภทก้าวร้าวรุนแรง อารมณ์เก็บกดถอยหนีจะทำให้เป็นอันตรายต่อวัยรุ่นมากที่สุด อารมณ์สนุกสนาน หวัง ความรัก ความอิจฉาริษยา ความอยากรู้อยากเห็น การปรับตัวที่ไม่เหมาะสมของวัยรุ่น ทำให้เกิดสภาวะทางอารมณ์ที่ก่อให้เกิดผลเสียต่อบุคลิกภาพ คือ เป็นคนเจ้าคิดเจ้าแค้น รู้สึกว่ามีปมด้อยกระวนกระวายใจ เก็บตัวหนีสังคม ซึมเศร้า วิตกกังวล กลัว บุคลิกภาพเสื่อม ฉุนเฉียว โมโหง่าย คิดเพื่อฝัน สร้าง

วิมานในอากาศจนทำให้บุคลิกภาพเสื่อมนอกจากนี้เด็กวัยรุ่นจะมีความจำดีมากมีสมาธิ ความคิดกว้างขวาง ชอบแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ พัฒนาการทางด้านสติปัญญาในวัยรุ่นตอนต้นจะเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยเจริญถึงขีดสุดเมื่ออายุ 16 ปีหลังจากนั้นจะลดลงเรื่อย ๆ วัยรุ่นต้องการให้ตนเองเป็นที่ยอมรับของเพื่อนและบุคคลแวดล้อมรอบตัว ต้องการเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง มีห้องเป็นสัดส่วน สนใจเรื่องเพศ และปรารถนามีเพื่อนต่างเพศ

จะเห็นได้ว่า ธรรมชาติและความต้องการของวัยรุ่นเป็นความต้องการพื้นฐานทางจิตใจ ซึ่งวัยรุ่นเป็นวัยที่มีความอยากรู้อยากลอง จึงต้องการหาประสบการณ์สิ่งใหม่ ๆ ในชีวิตเสมอ คือ 1) ต้องการความรัก ความห่วงใย มีความรู้สึกอยากถูกรัก อยากได้รับความเอาใจใส่ห่วงใยจากคนที่มีความสำคัญต่อเขา แต่มีข้อแม้ว่า ต้องไม่ใช่การแสดงออกที่ทำกับเขาราวกับเด็กเล็ก ๆ หรือเจ้ากี้เจ้าการกับเขา 2) ต้องการเป็นอิสระ ทำอะไรด้วยตัวเอง อยากทำในสิ่งที่คิดแล้วว่าดี อยากมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ ไม่ชอบให้ใครว่าบอกหรือแนะนำอย่างเด็ก ๆ 3) อยากรู้ อยากเห็น อยากลอง ชอบเลียนแบบ และลงมือทำแบบลองผิดลองถูกและชอบอยู่กับเพื่อนมากกว่าพ่อแม่ เพราะมีความรู้สึกว่าได้รับการยอมรับในพฤติกรรมได้ง่าย 4) ความถูกต้อง ยุติธรรม วัยรุ่น จะให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับความถูกต้องความยุติธรรมตามทัศนคติของตน แต่เป็นความถูกต้อง ยุติธรรมที่ไม่การคิดแบบยึดหยุ่น คือ มองขาวเป็นขาว มองดำเป็นดำ แต่ไม่ได้มองด้วยหลาย ๆ มุมมองอย่างผู้ใหญ่ 5) ให้ความสำคัญกับความงามทางร่างกาย สนใจ พิถีพิถันในเรื่องเสื้อผ้าทรงผมและมักเลียนแบบบุคคลที่เขา ชื่นชม 6) ชอบความตื่นเต้น ทำท่าย ต้องการหาประสบการณ์แปลก ๆ ใหม่ ๆ ไม่ชอบความจำเจซ้ำซาก ความชอบไม่ชอบของวัยรุ่นจึงเปลี่ยนแปลงเร็ว 7) ต้องการการยอมรับว่า เป็นส่วนหนึ่งของบ้าน ของกลุ่มเพื่อน 8) เป็นวัยที่กำลังค้นหาเอกลักษณ์ของตนเองในเรื่องของบุคลิกภาพ แสดงท่าทางคำพูด การแสดงออก การแต่งกาย การเข้าสังคมที่เหมาะสมกับตัวเอง และ 9) ชอบการแสดงออกทางพฤติกรรม ดังนั้น ควรฝึกวัยรุ่น ให้รู้จักสำรวจตัวเอง และพูดแสดงความคิดเห็น แสดงความรู้สึกให้มากขึ้น (บำรุง สุขพรรณ, 2547: 6)

8. พัฒนาการของผู้เรียนด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

นักจิตวิทยาได้แบ่งลักษณะพัฒนาการของวัยรุ่นหรือวัยเด็ก โดยเริ่มตั้งแต่อายุ 12-19 ปี มีดังนี้

8.1 พัฒนาการทางร่างกาย พัฒนาการทางร่างกายของเด็กวัยนี้จะเป็นไปอย่างรวดเร็วจนทำให้เด็กวัยรุ่นเองตระหนักในการเปลี่ยนแปลงและมีความวิตกกังวล ดังนั้น ทั้งผู้ปกครองและครูควรเตรียมเด็กได้เข้าสู่วัยรุ่นอย่างราบรื่น โดยการอธิบายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของร่างกายโดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างบุคคลและให้คำแนะนำในการปฏิบัติตนเกี่ยวกับการออกกำลังกายการรับประทานอาหาร อัดมโนทัศน์ของเด็กขึ้นอยู่กับความรู้ตัวเองว่าเป็นคนสวยหรือไม่สวยมีรูปร่างดีหรือไม่ดี พัฒนาการทางร่างกายของวัยเด็ก ได้แก่ 1) วัยรุ่นเริ่มต้นมีการเจริญเติบโตทางด้านร่างกาย มีการเปลี่ยนแปลงทางความสูงและน้ำหนักอย่างรวดเร็วมาก (growth spurt) การเปลี่ยนแปลงนี้将有ความแตกต่างระหว่างเพศเด็กหญิงจะเริ่มเมื่ออายุประมาณ 11 ปี ผู้ชายเริ่มราว ๆ ประมาณ 13 ปี 2) การเปลี่ยนแปลงของอวัยวะสืบพันธุ์

ก็จะเริ่มพัฒนาขึ้นในวัยแรกรุ่น (puberty) เนื่องจากฮอร์โมนเกี่ยวกับการเจริญเติบโตที่ต่อมพิทิวทารี (pituitary gland) หรือต่อมใต้สมองได้สร้างขึ้นเด็กหญิงจะมีการเปลี่ยนแปลงของรังไข่และมีการตกไข่ (ovulation) และการเพิ่มฮอร์โมนที่เรียกว่าเอสโตรเจนส์ (estrogens) ในสายเลือด สำหรับเด็กชายจะเพิ่มขนาดของอวัยวะสืบพันธุ์ และมีการสร้างเซลล์สืบพันธุ์และเพิ่มฮอร์โมนของผู้ชายที่เรียกว่า แอนโดรเจนส์ (androgens) 3) การเปลี่ยนแปลงทุติยภูมิทางเพศ (secondary sex characteristics) จะปรากฏเป็นระยะการแตกเนื้อหนุ่มสาว เด็กหญิงจะเพิ่มขนาดของหน้าอก และสะโพก มีรูปร่างอวบขึ้น เด็กชายจะมีไหล่กว้าง มีกล้ามเนื้อที่แข็งแรงการเปลี่ยนของเสียง เป็นต้น 4) อัตราการเจริญเติบโตของส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย อาจเกิดขึ้นไม่พร้อมกันหรือเวลาเดียวกัน เช่น เด็กบางคนจะมีการเปลี่ยนแปลงขนาดของเท้า ทั้งยาวและใหญ่ขึ้น เด็กวัยรุ่นมักจะมีควมวิตกกังวลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย 5) เด็กหญิงจะมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างรวดเร็วสุดยอตราว ๆ 12 ปี ส่วนเด็กชายจะมีระยะสุดยอตราวของการเจริญเติบโตราว ๆ 14 ปี หลังจากนั้นการเจริญเติบโตจะเริ่มช้าลง แต่ทั้งชายหญิงจะยังคงเจริญเติบโตต่อไป ทั้งทางด้านความสูงและน้ำหนัก เด็กชายส่วนมากจะหยุดการเจริญเติบโตราว ๆ อายุ 21 ปี แต่บางคนก็ยังคงเปลี่ยนแปลงโตได้หยุดจนถึงอายุ 25 ปี สำหรับเด็กหญิงจะหยุดการเจริญเติบโตเมื่ออายุราว ๆ 17 ปี แต่บางคนก็ยังคงจะเจริญเติบโตต่อไปจนถึงอายุ 21 ปี

8.2 พัฒนาการทางเชาวน์ปัญญา พือาเจต์ ได้ให้ชื่อขั้นพัฒนาการของเด็กวัยรุ่นหรือวัยรุ่นมัธยมศึกษาว่า “formal operations” แต่พัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กวัยแรกรุ่นบางคนยังอยู่ระหว่าง “concrete operations” และ “formal operations” แต่ในที่สุดก็จะถึงขั้น “formal operations” เด็กจะสามารถคิดได้แบบผู้ใหญ่ เนื่องจากเด็กวัยรุ่นสามารถที่จะคิดสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ เด็กวัยนี้จึงมีความสนใจในปรัชญา ชีวิต ศาสนา สามารถที่จะใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ สามารถคิดเหตุผลได้ทั้งอนุमानและอุปमान และจะมีหลักการ เหตุผลของตนเองเกี่ยวกับความยุติธรรม ความเสมอภาค และมนุษยธรรม การสอนเด็กวัยรุ่นควรจะทำให้เด็กรู้จักคิด เป็นต้นว่า การแก้ปัญหาโดยใช้หลักวิทยาศาสตร์ การสอนความคิดรวบยอดอาจจะเริ่มจากความคิดรวบยอดที่มีความหมายกว้าง และบอกคุณลักษณะที่สำคัญที่เน้นหลักทั่ว ๆ ไป

8.3 พัฒนาการทางบุคลิกภาพ เด็กในวัยนี้เป็นวัยที่สนใจในตนเอง อยากรู้ว่าตนเป็นใคร ซึ่งเป็นคำถามที่ตอบได้ยาก เด็กวัยรุ่นจะต้องมีความเข้าใจและยอมรับในการเปลี่ยนแปลงด้านร่างกาย และจะต้องมีความเข้าใจบทบาทของตนในสังคม และความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ถ้าเด็กในวัยนี้สามารถจะตอบคำถามว่า ตนคือใคร ก็จะไม่มีปัญหาในการปรับตัว จะมีความคิดเป็นของตนเองและไม่ตามอย่างเพื่อน ในทางที่ผิด นอกจากนี้ จะมีจุดประสงค์ของชีวิตที่แน่นอนเกี่ยวกับอาชีพอิริคสัน เรียกวัยรุ่นว่า identity role confusion เด็กที่ไม่รู้จัก ว่าตนคือใคร จะเผชิญกับปัญหาที่อิริคสันเรียกว่า identity crisis เด็กจะรู้สึกสับสนในบทบาทของตนในสังคมมีปัญหาในการปรับตัวกับเพื่อนร่วมวัย ทั้งเพศชายและหญิง เพราะมีทัศนคติต่อตนเองในทางลบไม่มีความเชื่อมั่นในตนเองและทำให้เด็กวัยนี้มีปัญหาในการเรียนรู้ ไม่มีจุดประสงค์

ของชีวิตอีริคสัน กล่าวว่า สังคมปัจจุบัน มีความโน้มเอียงที่จะส่งเสริมให้เด็กวัยรุ่นมีปัญหาที่จะค้นพบว่า ตนคือใคร เพราะมีบทบาทต่าง ๆ ในสังคมที่เด็กวัยรุ่นจะสำรวจไปเรื่อย ๆ โดยไม่มีการผูกมัดตนเอง ว่าบทบาทที่ตนควรจะเลือกคืออะไรในวัฒนธรรมบางแห่ง หรือสังคมโบราณมักจะมีการช่วยเด็กวัยรุ่นเลือก บทบาทที่จะเป็นผู้ใหญ่ โดยมีพิธีกรรมเป็นพิเศษ

8.4 พัฒนาการด้านอารมณ์และสังคม อารมณ์ของเด็กวัยรุ่นค่อนข้างจะรุนแรงและเปลี่ยนแปลงง่าย ความตึงเครียดของอารมณ์เด็กวัยรุ่น บางครั้งจะเนื่องมาจากการปรับตัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย ความไม่ชอบหรือไม่พอใจในการเปลี่ยนแปลง พัฒนาการทางอารมณ์ของวัยรุ่น มีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางร่างกาย ถ้าเด็กวัยรุ่นมีวุฒิภาวะเกี่ยวกับพัฒนาการทางร่างกายเร็ว จะช่วยพัฒนาการทางอารมณ์และสังคมให้เร็วขึ้นด้วย เนื่องจากวัยรุ่นที่ค่อนข้างจะเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางเหมือนวัยรุ่นอนุบาล จะแตกต่างกันโดยที่วัยรุ่นอนุบาลไม่ได้คำนึงว่าคนอื่นจะคิดอย่างไร ส่วนวัยรุ่นจะเป็นห่วงว่าคนอื่นจะคิดอย่างไร โดยเฉพาะเพื่อนร่วมวัย เด็กวัยรุ่นที่มีปัญหาเกี่ยวกับการปรับตัว มักจะมีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพจิตคือ มักจะมีความรู้สึกซึมเศร้า (depression) วัยรุ่นหญิงจะมีปัญหาเกี่ยวกับความรู้สึกซึมเศร้ามากกว่าวัยรุ่นชาย ความรู้สึกซึมเศร้าเป็นเหตุให้เด็กวัยรุ่นมีปัญหาทางความประพฤติ เช่น ทดลองยาเสพติด และถ้ารุนแรงก็อาจจะถึงกับพยายามฆ่าตัวเอง เพื่อนร่วมวัยมีความสำคัญต่อวัยรุ่นมาก วัยรุ่นมักจะคบเพื่อนที่มีความสนใจและมีค่านิยมร่วมกัน การคบเพื่อนของวัยรุ่นหญิงมักจะจริงจัง และมีเพื่อนสนิทที่จะปรับทุกข์สุขกันได้ ส่วนวัยรุ่นชายอาจจะจะเป็นเพื่อนที่ร่วมสนุก แต่มักจะไม่สนิทเหมือนวัยรุ่นหญิง นอกจากเด็กวัยรุ่นชายและหญิงจะมีเพื่อนเพศเดียวกันแล้ว เด็กวัยรุ่นเริ่มสนใจที่จะมีเพื่อนต่างเพศ การคบเพื่อนต่างเพศ อาจจะมีหลายระดับ เป็นต้นว่า เป็นเพื่อนกับแบบคบเพื่อนเพศเดียวกัน หรืออาจจะชอบกันแบบคู่รักที่มีความสัมพันธ์ค่อนข้างจะจริงจัง (สุรางค์ ไคว์ตระกูล, 2553: 86-90)

9. การแก้ไขปัญหาของผู้เรียนด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

ปัญหาของวัยรุ่นมีอยู่มากมาย จากผลการศึกษาสามารถสรุปปัญหาได้ดังต่อไปนี้

9.1 การกระทำผิดกฎหมายอาญา เช่น การทำร้ายร่างกาย การลักทรัพย์ การเสพยาเสพติดให้โทษ การทำผิดด้วยอาวุธ วัตถุระเบิด รวมถึงการทะเลาะวิวาทยกพวกเข้าทำร้ายกัน เป็นต้น

9.2 การประพฤติผิดศีลธรรม ชอบเที่ยวเตร่ในสถานเริงรมย์ มั่วสุมเล่นการพนันตามที่ต่าง ๆ คบหาสมาคมกับบุคคลที่ประพฤติผิดศีลธรรมหรือบุคคลชั่วร้าย แสดงกิริยาจงใจก่ออันตรายในทางศีลธรรมหรืออนาถ

9.3 การปรับตัวให้เข้ากับแบบแผนทางสังคมไม่ได้ เช่น หนีโรงเรียน หลบหนีออกจากบ้านใช้วาจาหยาบคายไม่สุภาพ ชอบเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่ผิดกฎหมาย ไม่เคารพเชื่อฟังบิดามารดา เป็นต้น

จากผลการศึกษาทำให้สามารถสรุปสาเหตุของการกระทำผิดของวัยรุ่น ได้แก่ 1) สาเหตุภายในตัวผู้กระทำความผิด สาเหตุภายในตัวผู้กระทำความผิดได้แก่ ลักษณะอวัยวะทางร่างกายและจิตใจ อันเป็นลักษณะส่วนที่มีความบกพร่อง อันเป็นกำลังขับให้เด็กและเยาวชนประพฤติตนไม่เหมาะสมกับวัย

จนเป็นเหตุให้กระทำความผิดขึ้น เช่น มีร่างกายผิดปกติแตกต่างจากบุคคลอื่น ทำให้เกิดปมด้อย และมีความวิตกกังวล จึงพยายามหาทางชดเชยด้วยวิธีการต่าง ๆ 2) สาเหตุภายนอกตัวผู้กระทำความผิด สาเหตุจากภายนอกตัวผู้กระทำความผิดนี้ จะพิจารณาจากฐานะความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตของบุคคล อันเป็นลักษณะของสังคม ว่ามีสิ่งใดในสิ่งแวดล้อมเกิดความบกพร่อง จนเป็นเหตุให้เกิดการกระทำความผิดของเด็ก หรือเยาวชนตามมาโดยเน้นว่าสังคมที่ไม่เป็นระเบียบเป็นเหตุพื้นฐานของการกระทำความผิดของเด็กและเยาวชน 3) สภาพของสังคมที่ไม่เป็นระเบียบ (Social Disorganization) ประกอบด้วย 3.1) การคบเพื่อนเสเพล เนื่องจากเด็กและเยาวชนอาศัยอยู่ในบริเวณที่มีสภาพแวดล้อมไม่ดี เช่น อยู่ใกล้แหล่งการพนัน แหล่งเสื่อมโทรมหรือแหล่งช่องโจร เด็กอาจถูกใช้หรือจ้างวานไปในทางทุจริตได้ 3.2) ความยากจน เป็นเหตุให้บิดามารดาไม่สามารถหาเงินมาจุนเจือครอบครัวเพียงพอ เด็กและเยาวชนอาจเกิดความจำเป็นต้องออกไปหารายได้เพื่อเลี้ยงชีพเองในทางที่ผิดได้ 3.3) ความบกพร่องของครอบครัว บิดามารดาไม่สามารถดูแลได้เพียงพอ ทำให้เด็กขาดความรักความอบอุ่น เช่น ครอบครัวที่บิดามารดาแยกกันอยู่หรือหย่าร้างกัน 4) ปัญหาเสพติดให้โทษ ปัญหาเสพติดให้โทษนั้น เป็นปัญหาสังคมที่ต้องการการพิจารณาแก้ไขอย่างเร่งด่วน เพราะเป็นปัญหาที่จัดว่าร้ายแรงมากของสังคมไทยปัจจุบัน เนื่องจากปัญหาเสพติดเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาด้านอื่น ๆ ตามมาอีกมากมายหลายประการ ทั้งในด้านตัวผู้เสพเองและด้านสังคมควบคู่กันไป เป็นการบั่นทอนความเจริญก้าวหน้าของสังคมและความมั่นคงของชาติ ทั้งยังเป็นเสมือนตัวเชื่อมโยงให้เกิดปัญหาสังคมด้านอื่น ๆ เช่น อาชญากรรมปัญหาความยากจน เป็นต้น (ทัศนีย์ ทองสว่าง, 2537: 235-37) 5) กิจกรรมที่เหมาะสมกับวัยรุ่น มีหลักการดังนี้ 5.1) เลือกประเด็นที่ทันสมัย อยู่ในความสนใจของวัยรุ่น หรือเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับประสบการณ์ของวัยรุ่น 5.2) ใช้ภาษาเดียวกับวัยรุ่น 5.3) ให้วัยรุ่นมีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น และแสดงออกถึงความสามารถที่มีอยู่ 5.4) ให้วัยรุ่นได้มีโอกาสร่วมมือกับทำเป็นกลุ่ม 5.5) ใช้สื่อที่สนุกสนานและทันสมัย เช่น เพลงที่อยู่ในความนิยม หรือสื่อบุคคลที่เด็ก ชื่นชม เช่น ดารา นักร้อง นักกีฬา

คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

1. คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษาเชิงอัตวิสัยและอัตวิสัย

สำหรับคุณค่าคุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิตที่ดีในจริยธรรม จะเห็นว่า ความดี ความชั่ว บุญ บาป กุศล และอกุศล ใช้อยู่ในการนิยามคุณค่าชีวิตที่ดีในจริยธรรม หมายถึง ดีและชั่ว เป็นสภาวะบางอย่างเป็นกุศล แต่อาจไม่เรียกว่า ดี ในภาษาไทย เป็นสภาวะบางอย่างเป็นอกุศล แต่ภาษาไทยก็ไม่เรียกว่า “ชั่ว” ดังนั้น คุณค่าคุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิตที่ดีแบบสมบูรณ์นิยม (absolutism) ความดีและความชั่ว ในการกระทำของมนุษย์ถูกกำหนดไว้แล้วโดยธรรมชาติ มนุษย์ไม่ใช่ผู้ตัดสินว่าการกระทำใดเป็นความดีและการกระทำใดเป็นความชั่ว เพราะวาระบบพุทธจริยศาสตร์วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่ามีความเป็นระเบียบสม่าเสมออยู่แล้วในธรรมชาติ คือ ความเป็นระเบียบเรื่องของจิตนิยามกับกรรมนิยาม ความเป็นระเบียบหรือกฎเกณฑ์ในธรรมชาติเหล่านี้ ไม่ขึ้นกับการรับรู้ของมนุษย์และการกระทำของมนุษย์

ถูกกำหนดโดยเจตสิกสังขาร เจตสิก คือ นามธรรมที่อิงอาศัยอยู่กับจิตสังขารมี 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี (สมภาร พรหมทา, 2535: 31) เพราะว่า พุทธจริยศาสตร์มองแบบวัตถวิสัย (objective) เพราะว่าการฆ่า เป็นความชั่วในตัวเองกระทำเอง ดังนั้นความชั่วนี้จึงมีอยู่ในตัวเองฆ่าเอง โดยไม่ต้องมีใครมาตัดสินว่าชั่ว หรือแม้จะอ้างว่าเพราะประเพณีและมีพิธีกรรมบางอย่างไม่น่าจะถือว่าการฆ่าผิด หรือเป็นความชั่ว พุทธจริยศาสตร์คงไม่สามารถเปลี่ยนเป็นจากความจริงเป็นวัตถวิสัยได้ คุณค่าในการดำเนินชีวิตที่ดี ในจริยธรรมจึงมีได้ขึ้นกับความคิดของมนุษย์ที่จะบ่งชี้แต่อย่างใด แม้ไม่มีมนุษย์จะกำหนด สิ่งที่เรียกว่า การฆ่า ก็เป็นผลชั่วนั่นเอง

2. คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษาทางธรรมชาตินิยม

คุณค่าคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมชาตินิยม ความดีหรือความชั่ว นอกจากเป็นวัตถวิสัยแล้วยังเป็น อัตวิสัยได้ด้วย เช่น จากหลักสัปปุริสธรรม 7 ประการ (ม. อุ.(บาลี) 14/105/89-95) เป็นธรรมของ คนดีและจากหลักคุณธรรมทั้ง 3 ทั้งระดับ คือ คุณธรรมขั้นพื้นฐาน คือ ศิล 5 ส่วนคุณธรรมขั้นกลาง คือ กุศลกรรมบถ 10 และคุณธรรมขั้นสูงสุด คือ มรรคมิถุน 8 ประการ สิ่งได้เห็นชัดอย่างหนึ่ง คือ พระพุทธองค์ท่านแสดงความหมายของคำว่า ความดี หรือคุณค่าทางคุณธรรมในลักษณะที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติและสิ่งแวดล้อมที่ดี เป็นค่าที่พบได้ในสังคมของมนุษย์ และเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของมนุษย์ และไม่ได้มีลักษณะเป็นมโนคติที่แยกตัวออกจากสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ดังนั้น คนดี คือ คนที่มีคุณธรรมเหล่านี้ อยู่ในตัวและแสดงออกให้เห็นด้วยการปฏิบัติ ส่วนความชั่ว-ผิด-ไม่ดี ก็แสดงออกในทางตรงกันข้ามกับความดี ดังนั้น ในแง่ของความดีและความชั่ว จึงเกิดจากสังคมกำหนด เป็นหลักเกณฑ์ เช่น คนดี คือ รู้จักชุมชน (ปริสัจญตา) และคนดี คือ รู้จักเวลา (กาลัญญตา)

เพราะเหตุนี้ คุณค่าคุณธรรมจริยธรรมมีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยมดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้น ในระบบของธรรมชาตินิยมนี้ ถือว่าคุณค่าทางคุณธรรมนิยามได้และขึ้นอยู่กับค่าที่เป็นความจริง นอกเหนือจากจริยธรรม ดังนั้นในพุทธจริยศาสตร์เห็นว่าคุณค่าทางคุณธรรมนั้น ความดี (กุศลกรรม) ความชั่ว (อกุศลกรรม) ยังมีค่าในตัวเองอีกด้วย แม้ตัวโลภะเองก็เป็นอกุศลกรรม แม้ตัวโทสะเองก็เป็นอกุศลกรรม แม้ตัวโมหะเองก็เป็นอกุศลกรรม การที่คุณค่าทางคุณธรรมมีค่าในตัวมันเอง ถือว่าอยู่ในระบบของธรรมชาตินิยม เช่น ถ้ากล่าวถึงการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ดิหรือชั่ว ตอบว่า ชั่ว ทำไมจึงชั่วก็เพราะว่ามันเป็นการกระทำที่ชั่วนั้น อยู่ในตัวเองอยู่แล้ว โดยไม่ต้องไปอธิบายขยายความลักษณะนี้ ชั่ว คือ ชั่ว ดี คือ ดี ส่วนนี้จะมีผลไปยังการกระทำที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังนั้น คุณค่าคุณธรรมจริยธรรม คือ ความดี (กุศลกรรม) ความชั่ว (อกุศลกรรม) จึงเป็นค่าคงที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น ใครดื่มสุราขาดสติ ถือว่า ความชั่ว (อกุศลกรรม) ไม่ว่าคนใดที่กระทำการดื่มสุราขาดสติจะเห็นได้ว่า ความชั่ว (อกุศลกรรม) คุณค่าทางจริยธรรม คือ ความชั่ว (อกุศลกรรม) ก็เป็นค่าคงที่แก่ทุก ๆ คน ไม่เปลี่ยนแปลงเลย ดังนั้น ในแง่ของธรรมชาตินิยมนี้ยังยอมรับคุณค่าทางคุณธรรมที่มีบ่อเกิดมาจากมโนธรรม เป็นตัวพิจารณาคุณค่าทางคุณธรรมด้วย พร้อมกับใช้ปัญหาหาเหตุผลจากการไตร่ตรองใคร่ครวญ และจัดอยู่ในความสมบูรณ์นิยม

การวินิจฉัยเรื่องคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา

1. วินิจฉัยโดยดูที่มา

วิธีนี้ค่อนข้างไม่ยุ่งยากซับซ้อน แต่เข้าใจง่าย พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า สิ่งที่เป็นต้นเหตุหรือแรงผลักดันที่ทำให้มนุษย์ทำกรรมต่าง ๆ มี 2 ฝ่าย ฝ่ายแรกเป็นแรงผลักดันฝ่ายดีอีกฝ่ายหนึ่งเป็นแรงผลักดันฝ่ายชั่ว แรงผลักดันฝ่ายดีมีมากมาย สามารถสรุปได้ 3 ประการคือ ความไม่โลภ (อโลภะ) ความไม่โกรธ (อโทสะ) และความไม่หลง (อโมหะ) แรงผลักดันฝ่ายชั่วมักเช่นเดียวกัน มี 3 ประการคือ ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) ความหลง (โมหะ) เมื่อใดที่คนเรากระทำกรรมด้วยแรงผลักดันฝ่ายดี การกระทำนั้นก็จะเป็นความดี หากทำ ด้วยแรงผลักดันฝ่ายชั่ว การกระทำนั้นก็ชั่ว ดังที่หลักธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อมสามประการ ได้แก่ อุกุศลมูลสามประการ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ธรรมสามประการที่กล่าวมานี้จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม ดังนั้น หลักธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเจริญสามประการ ได้แก่ กุศลมูลสามประการ คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ กุศลมูลกล่าวคือ ความไม่หลง ธรรมสามประการที่กล่าวมานี้จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเจริญ (ที.ปา. (ไทย) 11/353/243-244) เพราะฉะนั้นสิ่งที่พระพุทธองค์ ทรงเรียกว่ากุศลมูลทั้ง 3 อย่าง แม้ชื่อจะฟังดูในเชิงปฏิเสธ เช่น อโลภะ ความไม่โลภ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งเหล่านั้นจะต้องแสดงออกมาในเชิงปฏิเสธตลอดไป นอกจากนี้ ความไม่โลภในทรรศนะของพระพุทธศาสนาแสดงตัวออกได้ทั้งในแง่ลบและบวก (สมถก. พรหมทา, 2535: 47) ตัวอย่างเช่น นาย ก. เป็นเจ้าหน้าที่ตำรวจ ทำงานอยู่ในสถานีตำรวจแห่งหนึ่ง ครั้งหนึ่งเขามีโอกาสทำการทุจริตในการปฏิบัติหน้าที่ โดยที่เขาเห็นชัดว่าไม่มีใครจะรู้ หรือรับผิดชอบในการกระทำถ้าเขาลงมือทำจริง ๆ ได้ นาย ก. ได้พิจารณาใคร่ครวญอยู่ทุก ๆ คืน ทุก ๆ วัน แต่แล้วเขาก็ตัดสินใจอย่างเด็ดขาดว่า เขาจะไม่ทุจริตต่อหน้าที่เด็ดขาด ในพุทธจริยศาสตร์ ถือว่า นาย ก. ถูกชักชวนให้เลิกทุจริต โดยมีอโลภะเจตสิกเป็นตัวชักนำ เป็นต้น เหตุการณ์ต่อมา มีวันหนึ่ง นาย ก. กำลังเดินอยู่ริมทางเท้า เขาได้พบเด็กชายคนหนึ่งนั่งขอทานอยู่ เด็กคนนี้น่าสงสารมาก เนื้อตัว หน้าที่ตามอมแมมและเหอะสกปรก ผอมดำ ผมยารุงรัง นาย ก. เห็นแล้วเกิดนึกสงสาร เขาจึงหยิบเศษสตางค์ในกระเป๋าเสื้อเช็ดให้เด็ก 10 บาท โดยโยนใส่กระป๋องที่เด็กขอทานถือไว้แล้ว เด็กขอทานยกมือไหว้เขา การให้เศษสตางค์ของนาย ก. เกิดจากการผลักดัน โดยอโลภะเจตสิก เช่นกัน จากเหตุการณ์ทั้ง 2 นั้น จะพบว่าในเหตุการณ์แรก ความไม่โลภของนาย ก. เป็นการแสดงออกในทางปฏิเสธ ส่วนในเหตุการณ์ที่ 2 เป็นการแสดงออกในทางตอบรับ การแสดงออกถึงเหตุการณ์ที่ 1 นั้น เป็นการยับยั้งความชั่ว ส่วนเหตุการณ์ที่ 2 นั้นเป็นการเสริมความดี ดังนั้น พฤติกรรม การกระทำของมนุษย์จึงแสดงออกทั้งการกระทำดีอันเป็นเชิงบวก ส่วนการยับยั้งงดเว้นการทำชั่ว อันเป็นการกระทำเชิงลบ หมายถึง “การทำดีในทรรศนะทางพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ทำดีโดยการงดเว้นไม่ทำชั่วกับทำดีโดยการลงมือทำกรรมดี แต่ไม่ว่าจะทำดีในลักษณะใด การกระทำดีทั้งหมดนั้นพระพุทธศาสนาอธิบายว่าล้วนมีสาเหตุมาจากกุศลมูลทั้งสามคือ ความไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลงทั้งสิ้น (สมถก. พรหมทา, 2535: 48)

นอกจากนี้ การพิจารณาถึง อกุศลมูล เช่น โลภะ หรือความโลภ ฟังชื่อของคำนี้ดูแล้วเป็นเชิงบวก (positive) แต่อาจจะแสดงตัวตรงข้ามกับเชิงบวก ผู้เขียนขอยกตัวอย่างจากเหตุการณ์แรกของนาย ก. ถ้าเขาตัดสินใจทำการทุจริตสินค้า การตัดสินใจของนาย ก. ในทางจริยธรรมแล้ว ถือว่า ถูกชักนำผลักดัน ปลดปล่อยจากโลกเจตสิก คือ การแสดงตัวในแง่บวกของความโลภ เพราะอยากได้ผลประโยชน์ แต่เหตุการณ์ที่สอง นาย ก. เห็นเด็กขอทาน เขาลังเลใจ ใจหนึ่งก็อดสงสารไม่ได้ แต่ใจหนึ่ง คือเสียดาย เงิน 10 บาท อาจเอาไปซื้อของเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้ ถ้าเหตุการณ์ดังกล่าวนาย ก. ตัดสินใจเลือกที่จะไม่ให้เงิน 10 บาท แล้วเขาก็เดินเลยผ่านไปโดยไม่สนใจใยดี ในหลักการนี้ในพุทธจริยศาสตร์จะตอบว่า เกิดจากแรงผลักดัน โลภเจตสิก นี่คือการแสดงตัวในแง่ลบของความโลภ

2. วินิจฉัยโดยดูที่ผล

สำหรับเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมเป็นการวินิจฉัยการกระทำ หรือสภาวะธรรมโดยดูผล คือ 1) ไม่มีโรค (อาโรคยะ) คือ สภาพจิตที่ไม่มีโรค อย่างที่นิยมเรียกว่าสุขภาพจิตหมายถึง สภาวะหรือองค์ประกอบที่เกื้อกูลแก่สุขภาพจิต ทำให้จิตไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย เป็นจิตแข็งแรง คล่องแคล่วสบาย ใช้งานได้ดี เป็นต้น 2) ไม่มีโทษหรือไร้ตำหนิ (อนวัชชะ) แสดงถึงสภาวะที่จิตสมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่เสียหาย ไม่ขุ่นมัวระอาต เกลี้ยงเกลา เอี่ยมอ่อง ผ่องแผ้ว 3) เกิดจากปัญญาหรือเกิดจากความฉลาด (โกศลสัมภูติ) หมายถึง ภาวะจิตที่ประกอบด้วยปัญญา หรือคุณสมบัติต่าง ๆ เกิดจากความรู้ ความเข้าใจสว่าง มองเห็นหรือรู้เท่าทัน ความเป็นจริงสอดคล้องกับหลักที่ว่ากุศลธรรม มีโยนิโสมนสิการ คือ ความรู้จักคิดแยกคายหรือรู้จักทำใจ ฉลาดเป็นปทัฏฐาน และ 4) สุขวิบาก มีสุขเป็นวิบาก คือสภาพที่ทำให้มีความสุข เมื่อกุศลเกิดขึ้นในใจ ย่อมเกิด ความสุขคล่องใจทันทีนั่นเอง ไม่ต้องรอว่าจะมีผลตอบแทนจากภายนอกหรือไม่ เหมือนกับว่าเมื่อร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคเบียดเบียน (อโรโค) ไม่มีสิ่งสกปรกเสียหาย มลทินหรือของที่เป็นพิษภัยมาพองพาน (อนวัชชะ) และรู้ตัวว่าอยู่ในที่มั่นคงปลอดภัยถูกต้อง เหมาะสม (โกศลสัมภูตชะ) ถึงจะไม่ได้เสพเสวยสิ่งใดพิเศษออกไป ก็ย่อมมีความสุขสบาย ได้เสวยความสุขอยู่แล้วในตัว

นอกจากนี้ การกระทำที่มีรากฐานมาจากการกระทำที่เป็นฝ่ายชั่ว จะต้องมีการวินิจฉัยถึงลักษณะของการกระทำนั้นโดยจำแนกเป็นเกณฑ์ ดังนี้

1. วินิจฉัยโดยเกณฑ์ตัดสินหลัก ได้แก่ 1) เจตนาในการกระทำ พิจารณาการกระทำตามมูลเหตุว่า ถ้าเป็นเจตนาที่เกิดขึ้นจากกุศลมูล คือ อโลภะ โทสะ และโมหะ ฟังเข้าใจว่าเป็นความดี แต่ถ้าเกิดมาจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ฟังรู้ว่ำนั่นคือ ความชั่ว และ 2) ผลกระทบต่อการกระทำ พิจารณาตามสภาวะว่าเป็นสภาพที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตใจสบาย ไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรมเจริญอกงาม หรือกุศลธรรมลดลงหรือไม่ ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพหรือไม่อย่างไร

2. วินิจฉัยโดยเกณฑ์ตัดสินรอง ได้แก่ 1) มโนธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเอง พิจารณาว่าการกระทำนั้นตนเองสามารถติเตือนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนเองหรือไม่ 2) พิจารณา

ยอมรับของวิญญาณชน นักปราชญ์หรือบัณฑิตว่า ยอมรับ ชื่นชม สรรเสริญ หรือตำหนิติเตียนหรือไม่ และ 3) พิจารณาลักษณะผลของการกระทำต่อตนเองและต่อผู้อื่นว่า “เป็นการเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่” และ “เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่นหรือไม่” เพราะว่า เป็นการยอมรับของวิญญาณชนดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “อนุวิจจ วิญญาณ วิญญาณใคร่ครวญแล้ว จึงติเตียนหรือสรรเสริญ คือ ยอมรับหรือไม่ยอมรับ (ม. ม. (ไทย) 13/38/41) พฤติกรรม ในการดำเนินชีวิตที่ดีตามหลักพุทธจริยศาสตร์ สามารถพิจารณา ได้แก่ 1) พิจารณาว่าพฤติกรรมนั้น ๆ มีคุณและโทษต่อชีวิตอย่างไรหรือมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร 2) พิจารณาว่าพฤติกรรมนั้น ๆ มีคุณหรือโทษ ต่อสังคมอย่างไร 3) พิจารณาว่าเป็นคุณหรือโทษต่อสังคมอย่างไร 4) พิจารณาด้วยมโนธรรม หรือโดยสำนัก อันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ และ 5) พิจารณาจากมาตรฐานทางสังคม

บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่อง “คุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา” พบว่า การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็กในการพัฒนาจิตใจและสติปัญญาของผู้เรียน ดังที่รัฐบาล มีนโยบาย ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยในพุทธศักราช 2540 มาตรา 73 และ มาตรา 8 โดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง สามารถทำได้โดยจัดให้มีการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา ในแต่ละ สถาบันที่ทำหน้าที่ ช่วยปลูกฝังให้เด็ก ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว โรงเรียน หรือสังคมโดยทั่วไป ล้วนแต่มีลักษณะ และวิธีการการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่แตกต่างกันออกไป มีหลักสูตร บทเรียน ที่แน่นอน วิธีการปลูกฝัง วิธีการถ่ายทอด และวิธีการการประเมินผลอย่างเป็นระบบ เพราะเหตุนี้ การศึกษาเป็นพื้นฐานสำคัญ ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นลำดับแรก เป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ทำให้ เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา ในการพัฒนาจิตใจของตนให้มีความรัก ความปรารถนาดี มีใจกว้าง มีความอดทน มีความเสียสละ มีจิตใจเมตตา และมีความคิดเห็นในเรื่องที่ถูกต้องดีงามของบุคคลนั้น ๆ โดยการประพฤติอบรมกิริยา และเป็นการปลูกฝังนิสัยให้อยู่ในครรลองของคุณธรรมที่มีคุณค่าทางจริยธรรม ในความเจริญงอกงามในการดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผนตามวัฒนธรรมของบุคคล ในสภาพแวดล้อม ที่ดี ลักษณะและความสำคัญของคุณธรรมจริยธรรม ในการเรียนการสอนทางการศึกษา คือ 1) การพัฒนา คุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา 2) วิธีปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอน ทางการศึกษา 3) คุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา 4) สถานที่การเรียนการสอน ทางด้านคุณธรรมจริยธรรมทางการศึกษา 5) กิจกรรมของผู้เรียน ด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอน ทางการศึกษา 6) การประเมินผลการเรียนการสอนด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา 7) การสื่อสารกับผู้เรียนด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา 8) พัฒนาการของผู้เรียน ด้านคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา และ 9) การแก้ไขปัญหาของผู้เรียนด้านคุณธรรม จริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษา โดยมีคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอน ทางการศึกษา 2 ประเภท ได้แก่ 1) คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมเชิงวัตถุวิสัยและอัตวิสัย และ 2) คุณค่า

ทางคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมเนียม ตามเกณฑ์ตัดสินวินิจฉัยเรื่องคุณธรรมจริยธรรม ในการเรียน การสอนทางการศึกษา 2 ประเภท ได้แก่ 1) วินิจฉัยโดยดูที่มา 2) วินิจฉัยโดยดูที่ผล เป็นการแสดงให้เห็น พฤติกรรมทางคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอนทางการศึกษาดังเป้าหมาย ในการจัดการศึกษา และสถานศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนหรือนักเรียนในระดับต่าง ๆ เช่น ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอาชีวศึกษา และระดับอุดมศึกษา ให้มีจิตใจใฝ่ดีและมีพลังใจที่เข้มแข็ง ในเรื่องของ มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม เพื่อเป็นการพัฒนาตนเอง ไม่ให้ประมาท และเล็งเห็นคุณค่าในการพัฒนาชีวิต โดยการฝึกปฏิบัติ และพัฒนาตน กระบวนการทางการศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ในสังคม เพราะเหตุนี้ การศึกษา จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างไม่เปลี่ยนแปลงชีวิตของมนุษย์ต้องไม่แปลกแยกจากธรรมชาติ การให้การศึกษ แก่ผู้เรียนเช่นเดียวกัน เด็กควรได้รับการศึกษาตามธรรมชาติหรือวัยของเด็ก ส่วนครูประพฤติตนดุจดัง ผู้ทำสวนที่คอยดูแลพืชพันธุ์ให้เติบโตตามธรรมชาติปราศจากการกระทำใด ๆ ที่ผิดธรรมชาติ เพราะการศึกษาเป็นหัวใจของการพัฒนาในสังคมมนุษย์ ที่ทำมนุษย์มีความเจริญงอกงามด้วยการศึกษา ดังนั้น การศึกษา จึงถือเป็นรากฐานสำคัญของชีวิต เพราะเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์พัฒนาคุณภาพชีวิต ที่ทำให้เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา และมีส่วนร่วมในการกำหนดชีวิตในที่ตั้งามั่นอง จากเหตุผล ดังกล่าวทำให้เกิดกระบวนการหันกลับมาให้ความสนใจเรื่องของการเน้นสาระัตถะของการเรียนรู้ ที่เรียกร้องการสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตัวผู้เรียนมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2541). **หลักและวิธีการจัดจริยศึกษา และหัวข้อจริยธรรม สำหรับใช้อบรมสั่งสอน นักเรียนนักศึกษา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2548). **คู่มืออบรมหลักสูตรการส่งเสริมสุขภาพจิตและป้องกันปัญหาสุขภาพ จิตของประชาชนโดยพระสงฆ์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กาญจนา นาคสกุล. (2546, กรกฎาคม). ปฏิรูปการศึกษากับปัญหาจริยธรรมในสังคมไทย. **วารสาร วิชาการ, 6 (7), 2-6**.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2545). **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย.
- จิตรกร ตั้งเกษมสุข. (2525). **พุทธปรัชญากับปรัชญาการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- เจริญ ภัคดีวาณิช. (2546). **การบริหารจัดการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต และแก้วิกฤตสังคม**. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- ชำเลื่อง วุฒิจันทร์. (2524). **คุณธรรมและจริยธรรม**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- ดวงเดือน พันธมนาวิน. (2543). **ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม: การวิจัยและพัฒนาบุคลากร**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ทัศนีย์ ทองสว่าง. (2537). **สังคมไทย**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นภาพร และคณะ. (2543). **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง เทคนิคการสอนคุณธรรมสำหรับ นักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์. (2543). **วิเคราะห์ปัญหาสังคมในสังคมไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2)**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บุญชม ศรีสะอาด. (2547). **การพัฒนาการสอน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุวิริยาสาน.
- บำรุง สุขพรรณ. (2547). **เอกสารประกอบการถวายเป็นพระราชสมัญญา หลักรัฐ “พระสงฆ์ผู้นำ การพัฒนาสังคมไทยที่ยั่งยืน”**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประภาศรี สีหอำไพ. (2535). **พื้นฐานการศึกษาศาสนาและจริยธรรม**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2547). **ทิศทางการศึกษาไทย (พิมพ์ครั้งที่ 4)**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2527). **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพฯ: สมชายการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2541). **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระปัญญาพิธานติกขุ. (2529). **มงคลชีวิตฉบับทางก้าวหน้า**. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- ยนต์ ชุ่มจิต. (2531). **ความเป็นครู**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- รุจิร ภูสาระ. (2543). **แบบเรียนแนวหน้าชุดพัฒนากระบวนการหลักสูตรใหม่ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย 6**. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- สมพร เทพสิทธิ์. (2551). **การสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมและจริยธรรม**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์.
- สมภาร พรหมทา. (2535). **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สารมวอลชล.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2544). **การวัดและประเมินผู้เรียนด้านคุณธรรมจริยธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2545). **กรอบแนวทางแผนกลยุทธ์ แก้ไขปัญหาความยากจน พ.ศ. 2545 - 2549**. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สุรงค์ คุ้มตระกูล. (2553). **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อังคณา ราขสิทธิ์. (2548). **การประเมินโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ: กรณีเฉพาะโรงเรียนเคหะชุมชนลาดกระบัง**. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.
- Aristotle, R. M. (1931). **The basic works of Aristotle**. New York: Random House.
- Mckean, R. (1931). **The Basic Works of Aristotle: Ethical Nicomachea** TR.W. D. Ross. New York: Random House.
- Wittgenstein, L. (1963). **Philosophical investigations**. Oxford: Blackwell.

